

Zene és nyelv II

A zenetudomány és a nyelvészet találkozása:
az ének(hang) nyelvészeti kutatásának lehetőségei

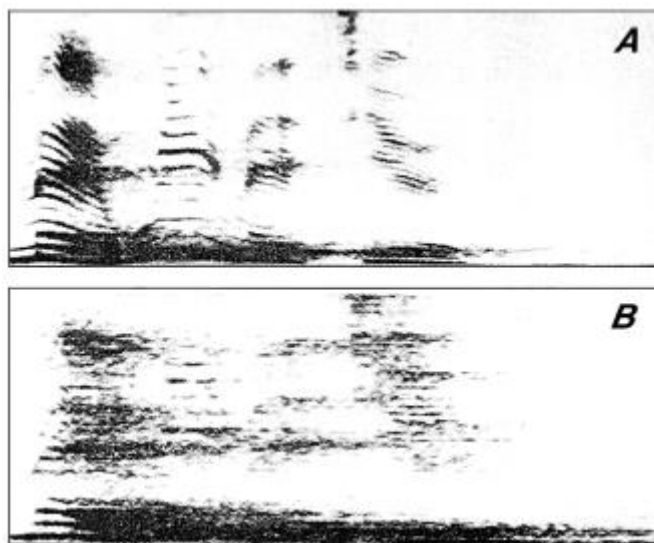
Deme Andrea

alternatív hangképzési módok, szegmentális fonetika, akusztika, artikulációs konfiguráció, formáns

Az énekhang a beszédszerveinkkel képzett, de a természetes beszéd-től többé-kevésbé eltérő artikulációs- és akusztikai szerkezetű, általában nyelvi jelekből álló hang.

1. Az ének mint nyelvi közlés. Az éneklés olyan alternatív képzésű beszédprodukciónak számít, mely során bár változtatunk a természetes beszédben végrehajtott artikulációs gesztusokon, mégis nyelvi közlést hozunk létre. Az éneklés során nyelvi formákat artikulálunk, ilyen módon egyfajta közlésfolyamat zajlik, a jel feldolgozása pedig értelmezhető a kommunikációs aktus részeként. Az ebben a kommunikációs helyzetben elhangzó közléssel, az énekkel/énekekkel az alkalmazott fonetika, ill. az akusztika oldaláról foglalkozunk.

2. Az ének(hang) artikulációs jellemzői. Az énekelt beszéd (mint akusztikai jel és mint közlés) érthetőségét sok tényező nehezíti, és alapvetően éppen ezek a tényezők azok a jegyek, melyek az énekhangot jellemzően meghatározzák. A „beszélőn” kívül álló tényezők a zenekari kíséret és a teremakusztika, melyek „maszkolják” (elfedik, interferálnak vele) a beszédhangot mint fizikai jelet.

1. Ábra

Szonogrammos felvétel a francia „Mais oui, messieurs” (’De igen, uram.’) hangsorról – példa a teremakusztika (azaz a visszhang) a beszédhang akusztikumára gyakorolt hatására.

A: a jel az énekes szájánál rögzítve;

B: a jel a koncertterem hátuljában rögzítve.

(forrás: Scotto di Carlo, 2007)

A „beszélőtől” függő (legfontosabb) vonás pedig az, hogy az éneklés során megváltozik a hangok képzésének artikulációs konfigurációja, ezáltal pedig változás áll be a beszédhangok akusztikai szerkezetében is. Mivel a hangmagasságot elsősorban a magánhangzók szolgáltatják, ezért a kutatás javában az énekelt magánhangzók vizsgálatára koncentrál. Az énekelt beszéd hangjainak artikulációs és akusztikai természetével úttörőként a svéd származású Johan Sundberg foglalkozott. Ő is (ahogy „követői” is) elsősorban a magas alaphangmagasságon képzett énekhangot kutatta, és elsősorban azokat a

jellemzőket vizsgálta, melyeknek szerepük lehet a beszédészlelés és beszédprodukción folyamatában. Eredményei a következők voltak.

Artikulációs tekintetben elmondható, hogy:

- a gége lejjebb helyezkedik el a toldalékcsőben,
- a gége lejjebb kerülésének következtében kitágul a garat és a gégecső,
- az előbbiekre fellépő fiziológiai kompenzációképpen az állkapocs nagyobb szögben nyílik,
- az állkapocs nyitásszögére fellépő kompenzációképpen az ajkak szélesebbre nyílnak (azaz delabializálódik az ejtés), és
- a toldalékcső alakja az [a] hang képzésére jellemző artikulációs konfiguráció felé tendál.

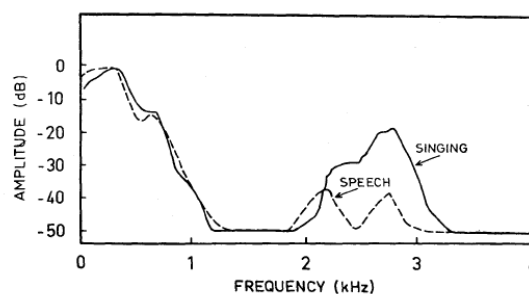
Ezen artikulációs jellemzők célja:

1. hogy károsodás nélkül is képezhetőek legyenek magasabb alaphangmagasságok is;
2. a „szép” énekhang létrehozása (mely megfelelően intenzív akusztikai összetevőket tartalmaz);
3. a zenekari kíséreten át erősítés nélkül is jól hallható (intenzív) énekhang képzése.

Az itt felsorolt artikulációs változások mértéke a hangmagasság (F0) emelésével arányos.

3. Az ének(hang) akusztikai jellemzői. A számos, a természetes beszédhez képest eltérő artikulációs jellemző nyilvánvalóan változásokat idéz elő a magánhangzók akusztikumában is: összefoglalóan megállapítható, hogy (magas alaphang) esetén megváltozik a magánhangzók beazonosításához szükséges formánsok értéke, illetve az észlelés szempontjából fontos formánsok aránya. (A formánsok (F) a toldalékcső sajátfrekvenciái miatt az alaphang, azaz zöngé felharmonikusaiából felerősödő felhangnyalábok. Az alaphangtól távolodva sorszámozzuk őket.) A kutatások során megállapított akusztikai jellemzők a következők:

- a hangspektrum 2,5-3,5 kHz-es tartományán megjelenik egy nagy sáv szélességű, intenzív „felhanggóc”, az éneksformáns, mely a felsőbb három (F3, F4, F5) formáns klaszterizálódásával keletkezik;

2. Ábra

Az éneksformáns megjelenése az [u] hang spektrumán egy professzionális férfi operaénekes ejtésében. A beszélt jelet a szaggatott vonal, az énekelt jelet a folytonos vonal jelzi. Ez utóbbiról leolvasható a magas frekvenciatartományú (2-3 kHz-es) intenzitás-erősítés.

(forrás: Sundberg 1979)

- az alaphang emelésének következtében megemelkedik a magánhangzók F1-ének értéke is, hiszen az éneklés során megemelt F0 a beszédben megjelenő F1 fölé kerülne (ami intenzitás-csökkenést okoz);
- a hangok formánsszerkezete az F0 emelésével egymáshoz mind inkább hasonlóvá válik.

Összefoglalóan elmondható, hogy a változások mértéke az akusztikumban szintén az alaphangmagasság emelésével arányos.

Az alaphang emelésével centralizálódik a magánhangzótér, azaz magas F0 esetén egyre kevésbé különböznek el az adott nyelvre jellemző magánhangzó-minőségek. A korábbi nemzetközi kutatások azt is kimutatták, hogy a 800-1000 Hz-es F0 elérésével ezek a magánhangzó-minőségek teljesen eltűnnek, és csak egyetlen centrális helyzetű, semleges magánhangzó lesz ejthető (így a hallgatók számára ész-

lelhető is), mely a magas hang képzése szempontjából legkényelmesebb fonációt biztosítja, de akusztikai szerkezete nem egyezik meg egyetlen, az adott nyelv artikulációs bázisára jellemző hangéval sem.

4. Az ének(hang) észlelése. Az énekelt magánhangzók artikulációs és akusztikai jellemzői egyértelműen rámutatnak arra, hogy az énekelve ejtett beszéd produkciója jelentősen eltér a természetes beszédétől, olyannyira, hogy bizonyos esetekben nem is képezhetők a nyelvre jellemző beszédhangok, így észlelésük is – nyilvánvalóan – nehézségekbe ütközik. Bár agyunk nyelvi tudás birtokában képes kikövetkeztetni a mássalhangzók között feltételezhetően megjelenő magánhangzókat, de a magas alaphangon nem olyan pregnánsan (ráadásul röviden) képzett mássalhangzók esetében nincs könnyű dolgunk. A nemzetközi szakirodalom eredményei szerint jellemző tendencia, hogy a magánhangzók észlelésekor (értelmetlen hangsorokban) az ejteni szándékozott hang helyett nyíltabb és illabiális ejtésű hangok észlelése a jellemző, míg az eredetileg is nyílt és illabiális hangok ejtése akár magasabb F0 mellett is jó arányban kivitelezhető (az említett határértékig).

5. Az ének(hang) kutatása mint nyelvészeti feladat. Az éneklés tehát, mint láttuk, nem csak egyszerű hangszínváltoztatás és alaphang-moduláció. Artikulációs jellemzőinek köszönhetően markáns változtatásokat jelent a beszédhangok fizikai szerkezetére, ebből következőleg észlelésére nézve is. Ezen változások, illetve jellemzők számba vétele és további vizsgálata még sok feladatot tartogat mind az akusztikával, a mérnöki fejlesztésekkel (az énekhang analízisével és szintézisével), mind pedig a nyelvvel foglalkozó kutatók számára is.

6. Az énekhang kutatása Magyarországon. Az énekelt magánhangzók kutatása Magyarországon még gyerekcipőben jár. A korábban született zenei akusztikával foglalkozó könyvek még nem igen foglalkoztak a hangok spektrumának elemzésével, az artikuláció beható vizsgálatával, azaz a hangminőségek változásával és észlelhetőségével, így az énektechnikai tankönyvek sem nagyon hasznosíthaták még a kutatások során felderített tudást. De igaz ez a hiányosság az operaelőadásokkal kapcsolatosan is, hiszen azok feliratozása az itt összefoglaltak alapján a nézők/hallgatók anyanyelvén tartott előadás esetében is indokolt volna – mégsem jellemző hazánkban. A jelen cikk szerzőjének dolgozatai képezik az énekhang akusztikai fonetikai kutatásának első kísérleteit a magyar nyelv artikulációs bázisán, mely kísérletek egyelőre nem igazolják maradéktalanul a nemzetközi szakirodalomban leírt tendenciák megjelenését, így a további kutatások szükségessége vitathatatlan.

Összefoglalás: Az énekhang kutatása sokrétű feladat. A beszédképző szerveink a természetes beszéd-től eltérő beszédprodukciója, és az így képzett hangok természetének kutatása sok diszciplína érdeklődését megmozgató terület: a nyelvészet mellett a fizikában (akusztikában) és a mérnöki fejlesztésekben is egyre tágabb teret kap.

Szakirodalom:

Deme Andrea 2010, *Az énekelt magánhangzók fonetikai elemzése*. 6. Félúton konferencia. (megjelenőben)

Gósy Mária 2004, *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest, Osiris Kiadó.

Scotto di Carlo, Nicole – Germain, Aline 1985, A perceptual study of the influence of pitch on the intelligibility of sung vowels. *Phonetica*, 42 (4), 188-197.

Sundberg, Johan 1970, Formant structure and articulation of spoken and sung vowels. *Folia Phoniatrica*, Vol. 22, No. 1, 28-48.

Tarnóczy Tamás 1982. *Zenei akusztika*. Budapest, Zeneműkiadó.

Stevens, N. Kenneth 1998. *Acoustic Phonetics*. Cambridge, MIT Press.

Az ábrák lelőhelye:

Sundberg, Johan 1979, Perception of singing. *STL-QPSR*, Vol. 20, No. 1, 1-48.

Scotto di Carlo, Nicole 2007, Effect of Multifactorial Constraints on Intelligibility of Opera Singing (II). *Journal of Singing* 63, No. 4 (Március/Április).